

УДК 347.948.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2023/2.126-2>

Максим ВІЛІНСЬКИЙ, асп.

ORCID ID: 0000-0002-7733-8144

e-mail: ghost10654@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕЛЕКТРОННИЙ ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Стаття присвячена дослідженню нормативних основ і практичного аспекту використання електронної форми висновку експерта в цивільному судочинстві. Передумовою написання статті стало ухвалення законодавцем України багатьох важливих нормативно-правових актів, що регулюють використання цифрових технологій під час здійснення експертизи в цивільному судочинстві. Метою статті є дослідження розвитку нормативного регулювання Європейським Союзом та Україною використання цифрових технологій у здійсненні правосуддя. Автор ставить за ціль проаналізувати їхні поступові кроки від загальної концепції електронного судочинства до появи нового елементу його реалізації – електронної форми висновку експерта.

Методи. Під час написання роботи автором використано такі загально- та спеціальнонаукові методи дослідження: історичний, аналіз статистичних даних, аналіз документів, порівняльно-правовий, дедукція, узагальнення, порівняння.

Результати. Автор розпочинає наукову роботу з вивчення досвіду впровадження електронного судочинства Європейським Союзом; аналізує основні документи інституцій Союзу, в яких вони викладають плани розвитку тих чи інших напрямків у цій сфері. Дослідник з'ясує, що у своїх задумах вони не залишили поза увагою експертизу. Далі автор звертається до українського досвіду цифровізації судочинства. На нашу думку, головною проблемою у цій частині залишається недостатнє фінансування організаційного забезпечення судів України. Автор досліджує новелу українського законодавства – електронний висновок експерта. Дослідник також описує технічну точку зору створення електронного висновку експерта та його підписання електронним підписом.

Висновки. З початку ХХ ст. і донині Європейським Союзом прийнято ряд важливих документів, основна мета яких – впровадження та регулювання електронного правосуддя. У них прослідковується поступовий рух від загальних концепцій до планів у конкретних напрямках. Україна як частина європейської спільноти не залишилась осторонь ідеї цифровізації правосуддя. Основних здобутків у цьому було досягнуто після набрання чинності новими редакціями процесуальних кодексів у 2017 р. Ними закріплено використання у судочинстві підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Основною проблемою, що стоїть на заваді подальшому розвитку електронного правосуддя, є недостатнє фінансування організаційного забезпечення судів. Прогресивною новелою теперішнього законодавства є електронний висновок експерта. Проте нормативне регулювання такої форми висновку не є досконалим.

Ключові слова: експертиза, експерт, електронний висновок експерта, електронне судочинство, цифрове правосуддя.

Вступ

Що виникає в уяві при згадці словосполучення "новітні технології"? Кожне покоління відповідь на це питання по-різному. Для народжених у ХХ ст. – це були телевізори, комп'ютери та відеомагнітофони. Для їхніх дітей – електричні автомобілі, роботи та штучний інтелект. Для наступних поколінь – це можуть бути літаючі автомобілі та, навіть, цілі космічні міста.

Важко сперечатись із думкою, що з кожним днем новітні технології по сантиметру "захоплюють" дедалі більшу частину нашого життя. Пересічна людина має щонайменше один комп'ютер (ноутбук) і смартфон для роботи, навчання, заняття спортом, купівлі продуктів харчування й одягу. Деякі можуть похизуватися наявністю планшета, електронного годинника, робота-пилососа, електронного горщика для квітів й інших різноманітних пристроїв.

Ще в 1996 р. Стів Джобс (Wolf, 1996), засновник американської корпорації "Apple" (Apple Inc.) зазначав: "Технології можуть зробити життя простішим, можуть дати змогу людям зв'язуватися з іншими людьми, чого вони інакше не могли б зробити" (пер. – М. В.). Він називав комп'ютери "велосипедом для нашої свідомості" (пер. – М. В.) (Lawrence, 1996).

Можна припустити, що впровадження новітніх технологій не торкнеться сфер життя, де основну роль відіграє людина та її інтелект. Яскравим прикладом є судочинство. Проте таке припущення хибне.

З кожним роком судочинство скорочує відставання від інших напрямків у сенсі використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Їхнє застосування у

процесі здійснення правосуддя стає дедалі популярнішим. Розвиваються як теоретичне (законодавче) підґрунтя, так і практичні навички суддів й учасників судового процесу. Яскравим прикладом цього є новина із заголовком "Суд провів перше засідання у метавсесвіті", використовуючи інструменти віртуальної реальності" (Мамченко, 2023), де йдеться про перше у світі судове засідання у "Метавсесвіті" (Булеца, 2022, с. 127), проведене судом Колумбії (Мамченко, 2023).

Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 червня 2022 р. у справі Xavier Lucas v. France зауважив: "Усвідомлюючи бум дематеріалізації правосуддя в державах-членах і виклики, пов'язані з цим, Суд переконаний, що цифрові технології можуть сприяти кращому відправленню правосуддя і бути поставленим на службу правам, гарантованим статтею 6 Конвенції... (переклад у постанові від 26.04.2023 Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 127/32270/21) (Постанова від 26.04.2023 у справі № 127/32270/21, 2023; Xavier Lucas v. France, 2022)". Учена І. Ізарова у монографії "Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу" зазначає: "Застосування ІКТ забезпечить розвантаження судової системи, спрощення доступу до суду, а також до інформації про судочинство, що має надзвичайно важливе значення для реформування вітчизняної системи правосуддя" (Ізарова, 2015, с. 276). Отже, переваги застосування ІКТ у судочинстві вбачають як практики, так і теоретики.

Використання новітніх технологій також торкнулось інституту експертизи, адже він охоплюється поняттям

здійснення правосуддя. У зв'язку із цим В. Хахановський зазначає: "Сьогодні, при проведенні різних видів криміналістичних досліджень широко застосовують комп'ютерну техніку" (Хахановський, 2018, с. 94).

Це призвело до появи поняття *електронний висновок експерта*. Порівняно зі звичною письмовою, така форма засобу доказування в цивільних справах є новою для України. Донині наявна невелика кількість напрацьованих учених із цього питання, а висновки судів взагалі відсутні. Однак усе нове потребує ретельного дослідження, а також осмислення подальшого розвитку. В іншому випадку, будь-які плани цього спрямування не знайдуть свого продовження, як, наприклад, ідея сортування сміття в Україні, що з'явилась багато років тому, але натеper реалізується лише одиницями-ентузіастами.

Можемо зробити висновок, що аналіз нормативних основ і практичного використання електронного висновку експерта під час розгляду в судах України цивільних справ нині є актуальним питанням, якому необхідно присвятити окрему увагу.

Актуальність. Інституту експертизи в цивільному судочинстві й окремим його напрямкам присвячені численні роботи українських науковців. Серед дисертаційних робіт це: "Експертиза в цивільному процесі України" (Бичкова, 2003) та "Судова експертиза в цивільному процесі" (Васильєва-Шаламова, 2009).

Наукові статті, присвячені цій тематиці, публікували також такі автори, як: А. Кравченко й І. Зеленкова (Кравченко, & Зеленкова, 2011), А. Штефан (Штефан, 2018), Н. Нестор (Нестор, 2020), О. Грабовська (Грабовська, & Вілінський, 2021), В. Тертишник і В. Варава (Тертишник, & Варава, 2022) та ін.

Однак натеper майже відсутні праці, у яких автори досліджували електронну форму висновку експерта й особливості її використання в судочинстві. Як одні з небагатьох, можна навести статті ученого кримінальної процесуальної науки А. Столітнього "Електронний висновок експерта у кримінальному провадженні" (Столітній, 2019) та "Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України" (Столітній, & Каланча, 2019). Окремі аспекти цієї форми засобу доказування висвітлювались А. Столітнім й у дисертації "Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні" (Столітній, 2018).

Це зумовлює актуальність дослідження електронної форми висновку експерта в цивільному судочинстві.

Метою статті є дослідження розвитку нормативного регулювання Європейським Союзом та Україною використання цифрових технологій у здійсненні правосуддя. Автор ставить за ціль проаналізувати їхні поступові кроки від загальної концепції електронного судочинства до появи нового елементу його реалізації – електронної форми висновку експерта. Серед завдань, поставлених дослідником, є також викладення особливостей складання електронного висновку експерта та його підписання електронним підписом.

Методи

Під час написання роботи автором використано такі загально- та спеціальнонаукові методи дослідження: історичний, аналіз статистичних даних, аналіз документів, порівняльно-правовий, дедукція, узагальнення, порівняння.

Результати

1. Правове регулювання використання цифрових технологій у правосудді Європейським Союзом. Країни Європейського Союзу звертали увагу на важливу роль ІКТ у побудові правосуддя ще на початку

XXI ст. Відтоді вони розпочали активну роботу з визначення планів розвитку їхніх окремих напрямків.

У додатку до Рекомендації Rec (2001) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем і правової інформації в економічний спосіб (ухвалених 28.02.2001) комітет зазначає, що "електронні технології здатні зіграти помітну роль у модернізації систем правосуддя і юридичних інформаційних систем" (Доповідь щодо рентабельності розробки..., 2001). Розкриття потенціалу ІКТ, на думку комітету, "вимагає модернізації або реструктуризації процесів і справжнього бажання використовувати можливості зберігання даних в електронному вигляді для швидшого надання якіснішої інформації з метою сприяння управлінню у сфері здійснення правосуддя й надання послуг користувачам" (Доповідь щодо рентабельності розробки..., 2001).

30 травня 2008 р. Європейською комісією (ЄК) складено Повідомлення до Ради Європейського Союзу, Європейського парламенту та Європейського комітету із соціально-економічних питань щодо стратегії європейського е-Правосуддя (European e-Justice) (Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee Towards a European e-Justice Strategy) (Towards a European e-Justice Strategy, 2008). У цьому документі ЄК виклала плани впровадження ІКТ у системі європейського правосуддя.

Як зазначає орган: "Електронне правосуддя" є початковою відповіддю на велику потребу поліпшити доступ до правосуддя, співпрацю між правовими органами й ефективність самої системи правосуддя. Поява ІКТ у цьому світі є бажаною та неминучою, але водночас вона викликає очікування та запитання" (пер. – М. В.) (Towards a European e-Justice Strategy, 2008). Головною метою впровадження е-Правосуддя для ЄК є "сприяння більш ефективному здійсненню правосуддя по всій Європі на благо громадян. Першочерговою відмінною рисою пріоритетних проєктів має бути те, що вони допомагають професіоналам у сфері юриспруденції працювати ефективніше, а громадянам легше досягати справедливості" (пер. – М. В.) (Towards a European e-Justice Strategy, 2008).

У Повідомленні ЄК ставить завдання зі створення порталу е-Правосуддя (e-Justice portal) (Towards a European e-Justice Strategy, 2008). Його функціонал мав передбачати:

- доступ до інформації;
 - відсилання до сучасних вебсайтів, Європейських правових інституцій, різних наявних мереж та їхніх інструментів;
 - прямий доступ до певних Європейських процедур (Towards a European e-Justice Strategy, 2008).
- Іншими пріоритетними діями з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у 2008–2013 рр. за Повідомленням є:
- електронне правосуддя для ефективнішої судової співпраці,
 - продовження об'єднання записів про судимості,
 - створення мережі безпечного обміну інформацією між правовими органами,
 - полегшення використання відеоконференцз'язку,
 - допомога у здійсненні перекладу,
 - розроблення засобів автоматизованого перекладу,
 - база даних юридичних перекладачів,
 - онлайн-форми для здійснення автоматизованого перекладу (Towards a European e-Justice Strategy, 2008).

21 березня 2009 р. Радою Європейського Союзу прийнято "Багаторічний план дій щодо Європейського е-Правосуддя на 2009–2013 роки" (Multi-annual European e-Justice action plan 2009–2013, 2009). Планом та додатком до нього передбачено подальшу розробку порталу е-Правосуддя, що має забезпечити "доступ до всієї європейської системи електронного правосуддя, тобто до європейських і національних інформаційних вебсайтів та/або послуг" (пер. – М. В.) (Multi-annual European e-Justice action plan 2009–2013, 2009). Одним із напрямків плану також визначено розвиток технології та нормативного регулювання використання електронного підпису (Multi-annual European e-Justice action plan 2009–2013, 2009).

Подальші шляхи вирішення поставлених раніше завдань Рада Європейського Союзу виклала у "Багаторічному плані дій щодо Європейського е-Правосуддя на 2014–2018 роки", що був опублікований 14 червня 2014 р. (Multi-annual European e-Justice action plan 2014–2018, 2014). Серед запланованих на той час проєктів слід виділити такі: продовження розвитку порталу е-Правосуддя, створення порталу судових експертів, судова база даних, розвиток відеоконференцзв'язку, електронний підпис, електронна оплата зборів та комісій, електронний документ й електронне посвідчення особи (Multi-annual European e-Justice action plan 2014–2018, 2014).

У "Плані дій щодо Європейського е-Правосуддя на 2019–2023 роки" вперше з'явилися розділи "Штучний інтелект для правосуддя" (Artificial Intelligence for Justice), "Блокчейн для правосуддя" (Blockchain for Justice) (2019–2023 Action Plan European e-Justice, 2019) та "е-Експертиза" (e-Expertise) (2019–2023 Action Plan European e-Justice, 2019). У межах останнього Рада Європейського Союзу ставить завдання впровадити безпечний обмін документами у процедурах судової експертизи (2019–2023 Action Plan European e-Justice, 2019).

Отже, Європейський Союз визначає впровадження новітніх технологій у сферу судочинства як пріоритетне завдання. Про це свідчать зусилля, що витрачаються його інституціями на створення правової основи та практичну реалізацію різних проєктів цього напрямку. Слід визнати, що такі дії мають успіх. Передбачений названими документами портал європейського е-Правосуддя (European e-Justice Portal) вночі повноцінно функціонує (European e-Justice Portal, б. д.).

У сфері експертизи на ресурсі представлені такі розділи: "Знайти експерта" (European e-Justice Portal – Find an expert, б. д.) та "Судовий експерт" (European e-Justice Portal – Forensic experts, б. д.), у яких міститься інформація про статус експерта, його права й обов'язки, а також перелічені найпоширеніші в європейських країнах види експертизи. Портал також надає змогу знайти експерта в Австрії, Греції, Франції, Нідерландах, Румунії, Словенії, Латвії, Литві, Естонії та деяких інших країнах.

Інституції Європейського Союзу бачать процес цифровізації експертизи як частину загального плану з розвитку електронного судочинства. Особливу увагу вони звертають на необхідність перетворення документообігу в нематеріальний. Це мало б охопити не тільки супровідні та внутрішні документи, а й висновок експерта.

2. Стрімкий рух України до використання цифрових технологій у сфері правосуддя. Україна як частина європейської спільноти не залишається осторонь від процесів цифровізації судочинства. М. Моїсєєв, порівнюючи засади електронного судочинства України та Європейського Союзу, зазначає, що воно "входить у життя українців як факт сучасного процесу розвитку

інформаційного і цифрового суспільства" (Моїсєєв, 2022, с. 172). У деяких напрямках ми впроваджуємо позитивні зміни навіть швидше, ніж наші європейські партнери.

Важливим поштовхом до використання цифрових технологій у здійсненні правосуддя стало прийняття у 2017 р. Верховною Радою України нових редакцій процесуальних кодексів. Законом України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" закріплювалось використання у здійсненні судочинства Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) (Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України..., 2017). До початку її функціонування окремі положення процесуальних кодексів або не вводили в дію (напр., п. 1 розд. XII "Прикінцеві положення" ЦПК України (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004)), або ж виконували в особливому порядку (напр., п. 15 розд. XIII "Перехідні положення" ЦПК України (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004)).

Саме цей Закон започаткував використання в цивільному й інших видах судочинства ІКТ: засобів відеоконференцзв'язку, електронних доказів, електронних кабінетів учасників судового процесу, офіційної електронної адреси тощо.

4 вересня 2021 р. в газеті Верховної Ради України "Голос України" (вип. № 168 (7668)) опубліковано оголошення Вищої ради правосуддя, у якому вона повідомила про початок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС: "Електронний кабінет", "Електронний суд" та підсистеми відеоконференцзв'язку (Голос України, б. д.). У листі від 4 жовтня 2021 р. № 15-17853/21 Державна судова адміністрація України повідомила місцеві й апеляційні суди, центральні органи виконавчої влади, а також Національну асоціацію адвокатів України про це оголошення Вищої ради правосуддя (Про початок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, 2021). Вона звернула увагу, що підсистеми (модулі) ЄСІТС починають повноцінно функціонувати із 5 жовтня 2021 р. (Про початок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, 2021).

Починаючи із 5 жовтня 2021 р., учасники справи та суд мають можливість використовувати функціонал згаданих вище підсистем (модулів) ЄСІТС. Хоча суди до них додаються поступово, а окремі функції "Електронного суду" й "Електронного кабінету" ще не працюють у повній мірі (напр., відсутні шаблони багатьох процесуальних документів, інколи наявні перебої, система під час входу не розпізнає електронний підпис), важливий крок уже було зроблено.

15 червня 2021 р. набрав чинності указ від 11 червня 2021 р. № 231/2021 Президента України "Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки" (Про Стратегію розвитку..., 2021). Цим актом визнається, що однією з основних проблем, яка зумовлює необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, – є недостатній рівень впровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя (Про Стратегію розвитку..., 2021).

У Стратегії закріплено, що з метою поліпшення доступу до правосуддя необхідно забезпечити "розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування" (Про Стратегію розвитку..., 2021) (пп. 4.1.4

п. 4.1 розд. 4 Стратегії). Це можливо здійснити, зокрема, і шляхом: "запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду й інших сервісів електронного судочинства; упровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу" (Про Стратегію розвитку..., 2021) (пп. 4.1.4 п. 4.1 розд. 4 Стратегії).

Розвиток ЄСІТС продовжився затвердженням 1 січня 2022 р. Державною судовою адміністрацією Концепції програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 рр. (Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів..., 2022). Серед пріоритетних програм адміністрацією визначено:

"1. Розвиток інформаційно-комунікаційної бази місцевих та апеляційних судів та органів і установ систем правосуддя.

2. Забезпечення сталого функціонування прикладних програмних систем (у тому числі, уже впроваджених підсистем (модулів) ЄСІТС), програмно-технічних комплексів та інформаційної інфраструктури судів, органів і установ у системі правосуддя.

3. Автоматизація діяльності судів, органів і установ у системі правосуддя. Створення нових, доопрацювання (модернізація) існуючих підсистем (модулів) ЄСІТС, їх впровадження та розвиток.

4. Модернізація та нарощування інформаційно-комунікаційної інфраструктури, забезпечення захисту інформації та кіберзахисту" (Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів..., 2022).

Серед відповідних підсистем (модулів) ЄСІТС, передбачених Концепцією, можна виділити: підсистему "Електронний кабінет", підсистему "Електронний суд", Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР), вебпортал "Судова влада України", підсистему електронного документообігу та ін. (Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів..., 2022).

Чинні редакції ЦПК України, ГПК України, КАС України закріплюють: "Документи (зокрема й процесуальні документи, письмові й електронні докази тощо) можуть подаватися до суду, а процесуальні дії вчиняються учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів)" (Господарський процесуальний кодекс України, 1991; Кодекс адміністративного судочинства України, 2005; Цивільний процесуальний кодекс України, 2004) (ч. 5–6 ст. 43 ЦПК України; ч. 5–6 ст. 42 ГПК України; ч. 7–8 ст. 44 КАС України).

Аналогічне нормативне положення містить п. 16 розд. III Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 Вищої ради правосуддя (Про затвердження Положення про порядок функціонування..., 2021).

Натепер "Електронний суд" та офіційна електронна адреса стають дедалі популярнішими способами обміну

документами із судом. У зв'язку із цим практика розгляду цивільних справ практично кожного дня поповнюється новими висновками та тлумаченням норм процесуального законодавства, що регулюють цей напрямок (Постанова від 26.10.2022 у справі № 761/877/20, 2022; Постанова від 25.01.2023 у справі № 235/8501/21, 2023; Постанова від 08.06.2023 у справі № 237/2273/14-ц, 2023).

У дисертації на здобуття наукового звання доктора юридичних наук А. Столітній аналізував думки суб'єктів кримінального процесу щодо ефективності тієї чи іншої форми передачі інформації (насамперед доказів) у судочинстві (Столітній, 2018). Він зауважує: "Результати соціологічних опитувань спеціалізованих суб'єктів кримінального процесу свідчать, що лише 15,12 % респондентів найефективнішими вважають використання паперових носіїв інформації (10,8 % слідчих, 20,8 % прокурорів, 20,4 % адвокатів та 8,5 % суддів (слідчих суддів)); 22,53 % опитаних найефективнішими визнали електронні носії (23,2 % слідчих, 24,6 % прокурорів, 22,7 % адвокатів та 19,6 % суддів (слідчих суддів)); 62,35 % – змішані (66 % слідчих, 54,6 % прокурорів, 56,9 % адвокатів та 71,9 % суддів (слідчих суддів))" (Столітній, 2018 с. 120). Більшість опитаних осіб вважають ефективною електронну або змішану (електронну в поєднанні з паперовою чи навпаки) форми носіїв інформації у процесуальній діяльності. Такі результати навіть станом на момент захисту роботи (2018 рік) є позитивним свідченням відкритості суду й учасників процесу до цифровізації правосуддя.

Головною проблемою в цьому напрямку є недостатність фінансування судових органів. У зв'язку із цим вони не мають можливості друкувати подані учасниками електронні документи. Єдиний державний реєстр судових рішень налічує велику кількість судових рішень, де суди наполягають на додатковому поданні учасниками справи електронних документів також і в паперовому вигляді. В окремих випадках за невиконання такої вимоги учасники несуть певні наслідки процесуального характеру. Таку позицію органи судової влади обґрунтовують рішеннями Вищої ради правосуддя та Ради суддів України (Ухвала від 03.08.2023 у справі № 638/3948/23, 2023).

Відповідно до п. 113 розд. V "Перехідні положення" Положення "до забезпечення початку функціонування всіх підсистем (модулів) ЄСІТС справи розглядаються (формується та зберігаються) в паперовій формі. Документи, що надійшли до суду в електронній формі, роздруковуються за наявності такої можливості в суді та приєднуються до матеріалів паперової справи" (Про затвердження Положення про порядок функціонування..., 2021). Головною проблемою цієї норми є використання сполуки "всіх підсистем (модулів) ЄСІТС" (Про затвердження Положення про порядок функціонування..., 2021), які в повному складі ще не функціонують.

У рішенні від 5 серпня 2022 р. № 26 Рада суддів України закликала усіх учасників судових проваджень "при подачі значного обсягу документів до суду в електронній формі (понад 30 аркушів) – додатково подавати їх суду в паперовій формі" (Щодо організаційних заходів..., 2023).

На ці положення звертав увагу, наприклад, Харківський апеляційний суд в ухвалах від 3 серпня 2023 р. у справах № 638/3948/23 (Ухвала від 03.08.2023 у справі № 638/3948/23, 2023), № 638/2126/23 (Ухвала від 03.08.2023 у справі № 638/2126/23, 2023), № 639/278/17 (Ухвала від 03.08.2023 у справі № 639/278/17, 2023).

У справі № 521/16281/23 Малиновським районним судом міста Одеси було навіть відмовлено особі у видачі судового наказу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг (Ухвала від 23 червня

2023 р.) (Ухвала від 23.06.2023 у справі № 521/16281/23, 2023). Підставою для цього стало саме подання заяви учасником справи заяви через підсистему (модуль) "Електронний суд" без додаткового надсилання суду копій додатків у паперовій формі (Ухвала від 23.06.2023 у справі № 521/16281/23, 2023).

Первомайським міськрайонним судом Миколаївської області ухвалою від 8 серпня 2023 р. у справі № 484/4133/23 було залишено без руху позовну заяву, подану з використанням підсистеми "Електронний суд" без надання копій документів у паперовому вигляді (Ухвала від 08.08.2023 у справі № 484/4133/23, 2023).

Такий стан справ не є дивним, якщо проаналізувати видатки Державного бюджету України за останні п'ять років за напрямком "Забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами" та, зокрема, "Функціонування органів і установ системи правосуддя та організаційне забезпечення діяльності органів судової влади" (код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету: 0501020) (загальний та спеціальний фонди).

За загальним напрямком простежується така тенденція: 2019 рік – 14 107 265 500,00 грн (Про Державний бюджет України на 2019 рік, 2018); 2020 рік – 15 696 795 100,00 грн (Про Державний бюджет України на 2020 рік, 2019); 2021 рік – 16 392 213 100,00 грн (Про Державний бюджет України на 2021 рік, 2020); 2022 рік – 19 032 436 300,00 грн (Про Державний бюджет України на 2022 рік, 2021); 2023 рік – 17 323 521 500,00 грн (Про Державний бюджет України на 2023 рік, 2022) (у середньому +4,1 % щорічно). На організаційне забезпечення діяльності органів судової влади з усіх сум коштів виділено: 2019 рік – 1 430 383 000,00 грн (Про Державний бюджет України на 2019 рік, 2018); 2020 рік – 467 528 900,00 грн (Про Державний бюджет України на 2020 рік, 2019); 2021 рік – 152 027 700,00 грн (Про Державний бюджет України на 2021 рік, 2020); 2022 рік – 183 422 400,00 грн (Про Державний бюджет України на 2022 рік, 2021); 2023 рік – 244 818 000,00 грн (Про Державний бюджет України на 2023 рік, 2022) (у середньому – 29 % щорічно). У видатках на організаційне забезпечення діяльності органів судової влади бачимо значну регресію.

Необхідно також урахувати, що весь аналізований період в Україні відбувалося підвищення річної інфляції (р/р): 2019 рік – 4,1 %; 2020 – 5; 2021 – 10; 2022 – 26,6; 2023 рік – 4 % (станом на 24 серпня 2023 р.) (Індекси споживчих цін на товари та послуги..., б. д.). Отже, навіть незважаючи на приріст загальних видатків на забезпечення здійснення правосуддя судами (+4,1 % щорічно), його було поглинуто зростанням споживчих цін у країні.

Окреслена проблема є системною і потребує комплексних заходів, націлених не тільки на справедливий перерозподіл благ, а й цілковиту економічну перебудову у країні. Не варто забувати, що правосуддя залежне від економіки так само, як економіка залежна від правосуддя.

Першим кроком могло б стати "переливання" коштів з менш пріоритетних проектів до більш важливого організаційного забезпечення судів. Після цього продовжити свій розвиток і цифрове судочинство в Україні, яке нині не може повноцінно "розквітнути" через недостатність державного фінансування.

Незважаючи на це, Україна зробила значний крок у розвитку технологій у системі правосуддя. Для досягнення нинішнього рівня нашої державі знадобився набагато менший проміжок часу, ніж довгі роки, витрачені Європейським Союзом для виконання аналогічних завдань.

Це свідчить про те, що Україна рухається у правильному напрямку. Необхідно лише дещо змінити підхід.

3. Електронний висновок експерта як частина цифровізації цивільного судочинства. Розвиток підсистем (модулів) ЄСІТС надав можливість подавати документи до суду в електронній формі з використанням власного кабінету користувача. Нині учасники судового процесу в цивільних справах зазвичай у такий спосіб подають процесуальні документи, а також письмові й електронні докази. Їх найпростіше перетворити в цифровий формат. Відкритим залишається питання про можливість подання так до суду висновку експерта.

Учені Ю. Ціжма, О. Лишак та О. Ціжма у статті "Діджиталізація як сучасна рушійна сила вдосконалення судово-експертної діяльності" зазначають, що "використання інформаційних технологій дасть змогу здійснювати автоматичний пошук необхідної інформації, виконувати типові експертні процедури та формувати висновки" (Ціжма та ін., 2023, с. 44).

24 червня 2022 р. в Україні набрав чинності наказ від 21.06.2022 № 2578/5 Міністерства юстиції України (Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів..., 2022). Цей акт доповнив розд. IV Інструкції про призначення та проведення судових експертиз й експертних досліджень, затвердженої наказом від 08.10.1998 № 53/5 Міністерства юстиції України, новим п. 4.22 (Інструкція). Додане положення має такий зміст: "Оформлення клопотання експерта, висновку експерта (експертів), додатків до нього та повідомлення про неможливість надання висновку в електронній формі здійснюється з накладанням кваліфікованого електронного підпису експерта із засвідченням його кваліфікованою електронною печаткою експертної установи (одноразово на кожному файлі)" (Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів..., 2022). Аналогічний абзац міністерство внесло до п. 14 розд. III Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом від 12.12.2011 № 3505/5 Міністерства юстиції України (Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів..., 2022).

Отже, із 24 червня 2022 р. експерти мають право викладати свій висновок в електронній формі і надавати такий суду чи заінтересованій особі. Проте зміни не торкнулись інших норм, які донині не передбачають такої форми висновку експерта: ч. 4 ст. 102 ЦПК України; п. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України "Про судову експертизу"; абз. 3 п. 1.8 розд. I, абз. 4 п. 2.2. розд. II Інструкції; пп. 3 п. 3 Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої наказом від 12.12.2011 № 3505/5 Міністерства юстиції України.

У документі "Моніторинговий звіт за 2021 рік" Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України також звертає увагу на зазначену проблему. Він висловлює думку, що для впровадження електронного документообігу в експертній діяльності необхідно "внести зміни до ст. 102 ЦПК України, 98 ГПК України, 101 КАС України, 101 КПК України та передбачити, що висновок експерта викладається письмово у паперовій та електронній формах" (Моніторинговий звіт за 2021 рік, 2022, с. 409).

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства й удосконалення

наказного провадження в цивільному судочинстві (від 10.03.2023 № 9090) (Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства..., 2023). Пунктом 2 проєкту передбачено внесення до ч. 4 ст. 102 ЦПК України змін такого змісту: "у паперовій або електронній в порядку, передбаченому частиною восьмою статті 14 цього Кодексу" (Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства..., 2023). У випадку його ухвалення та набрання чинності ч. 4 ст. 102 ЦПК України звучатиме так: "Висновок експерта викладається у письмовій формі у паперовій або електронній в порядку, передбаченому частиною восьмою статті 14 цього Кодексу, і приєднується до справи". Тобто законодавець має намір усунути наведені колізії і надалі поліпшувати регулювання електронного висновку експерта в цивільних справах.

Після прийняття положень, що запровадили електронну форму висновку експерта, учені та практики провели конференції (круглі столи, дискусії), метою яких було обговорення згаданих новел.

У липні 2022 р. експертами Секції з напрямку економічних досліджень Всеукраїнської громадської організації "Союз експертів України" було проведено круглий стіл з питання обговорення Проєкту "Методики визначення шкоди та обсягу збитків" (Відбувся он-лайн круглий стіл експертів..., 2021).

Під час заходу головою секції Г. Кузнецовою було запропоновано включити експертів до підсистеми (модуля) "Електронний суд" ЄСІТС, що надасть їм можливість надсилати суду й учасникам справи висновки в електронній формі з накладанням електронного підпису (Відбувся он-лайн круглий стіл експертів..., 2021).

16 березня 2023 р. проєктом Європейського Союзу "Право-Justice" було проведено онлайн-дискусію на тему: "Судова експертиза та цифровізація: питання IT-забезпечення" (Цифровізація процесів у сфері судової експертизи..., 2023). Учасниками заходу стали представники Верховної Ради України, Міністерства юстиції України, науково-дослідних установ судових експертиз, об'єднань експертів, інших органів державної влади й установ, а також міжнародні експерти. Присутні на цьому заході обговорили питання цифровізації експертизи в Україні. Серед порушених тем можна виділити: "удосконалення реєстру судових експертів, надання висновків експертами в електронній формі, створення кабінету судового експерта та його інтеграція з ЄСІТС, цифровізації документообігу, безпеки даних" (Цифровізація процесів у сфері судової експертизи..., 2023).

Попри законодавчі зміни та їх обговорення в експертних колах, на 28 серпня 2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень не містить судових рішень, у яких би цитували нові норми. Це свідчить про те, що суди ще не стикались на практиці з електронним висновком експерта. Учасники справи також не ризикують використовувати такий.

Закріплення в законодавстві права експерта викласти свій висновок в електронній формі є лише першим і найпростішим кроком до цифровізації експертної діяльності. Більше питань викликає механізм обміну документами між експертом і судом (учасниками справи) з допомогою засобів електронного зв'язку.

Норма ч. 6 ст. 14 ЦПК України закріплює, що експерт має зареєструвати офіційну електронну адресу в ЄСІТС в обов'язковому порядку (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). Аналогічний припис міститься в пп. 10 п. 1 розд. III Положення (Про затвердження Положення..., 2021).

Процедура реєстрації в ЄСІТС (реєстрація електронного кабінету та офіційної електронної адреси) передбачає проходження запропонованої засобами електронного кабінету процедури реєстрації з використанням кваліфікованого електронного підпису, внесенням контактних даних особи, зокрема й адреси електронної пошти, номера телефону (і мобільного також), зазначенням інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику (пп. 9 п. 1 розд. III Положення) (Про затвердження Положення про порядок функціонування..., 2021). Надалі така реєстрація надає можливість експертові використовувати функціонал підсистем (модулів) "Електронний суд" та "Електронний кабінет": подавати й отримувати документи, переглядати матеріали справи й судові рішення тощо.

Проходження процедури реєстрації та використання підсистем (модулів) "Електронний кабінет" та "Електронний суд" вимагає, насамперед, отримання експертом електронного підпису. Згідно з п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про електронні довірчі послуги" електронний підпис – електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис (Про електронні довірчі послуги, 2017).

Електронний підпис отримують у кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг, обов'язкові вимоги до яких яких затверджує Кабінет Міністрів України (ч. 3 ст. 15 Закону України "Про електронні довірчі послуги") (Про електронні довірчі послуги, 2017). Ними, наприклад, можуть бути: Акціонерне товариство "Комерційний банк "ПриватБанк", Державна податкова служба України, електронний сервіс "Дія" та ін. На практиці електронний підпис є файлом у форматі ".jks", що зберігається на окремому носії інформації або ж на комп'ютері користувача.

Документ, на який потрібно накласти електронний підпис, зазвичай має бути перетворено у формат "pdf". Користувач підписує файл на вебсайті Цетрального засвідчального органу Міністерства цифрової трансформації України (Підписати документ, б. д.) або електронному сервісі "Дія" (Підписання документів, б. д.) шляхом перенесення файлу підпису й уведення власного паролю.

У документі "Моніторинговий звіт за 2021 рік" Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України виклав проблемне питання: чи слід вважати висновок експерта, підписаний електронним підписом та надісланий через систему ЄСІТС, оригіналом документа чи його електронною копією? (Моніторинговий звіт за 2021 рік, 2022, с. 393). Директорат вважає, що висновок, "...підписаний електронним підписом та надісланий через систему ЄСІТС слід вважати електронною копією" (Моніторинговий звіт за 2021 рік, 2022, с. 397).

Позиція Директорату стосувалась надіслання електронної копії паперового висновку експерта. Хоч вона і є правильною, однак ЦПК України не містить права подавати висновок експерта в копії, зокрема й електронній. Нині ж електронний висновок експерта має природу електронного документа. Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг" оригіналом електронного документа вважають електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, зокрема і з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України "Про електронні довірчі послуги" (Про електронні документи та електронний документообіг, 2003). Тобто електронний висновок експерта, надісланий через ЄСІТС, необхідно вважати оригіналом.

Отже, нині експерт має право складати та подавати висновок експерта в електронній формі з накладанням електронного підпису та печатки. Для цього він використовує підсистеми (модулі) ЄСІТС "Електронний суд" та "Електронний кабінет". Незважаючи на те, що окремі можливості цих підсистем дотепер перебувають на етапі розробки, такі перетворення є позитивним рухом України в напрямку посилення інституту експертизи в цивільному судочинстві.

Дискусія і висновки

За наслідками проведеного дослідження, автор дійшов до таких висновків:

- З початку ХХ ст. і дотепер Європейським Союзом прийнято багато важливих документів, основна мета яких – упровадження та регулювання електронного правосуддя. У них прослідковується поступовий рух від загальних концепцій до планів у конкретних напрямках. У цьому процесі ЄС не залишає поза увагою інститут експертизи. Пріоритетним завданням цього спрямування є створення безпаперового обміну документами й інформацією (2019–2023 Action Plan European e-Justice, 2019).

- Україна як частина європейської спільноти не залишилась осторонь цієї цифровізації правосуддя. Основних здобутків у цьому було досягнуто після набрання чинності новими редакціями процесуальних кодексів у 2017 р. Ними закріплено використання в судочинстві підсистем (модулів) ЄСІТС. Нині такі підсистеми (модулі) забезпечують безпаперовий обмін документами в цивільному й інших видах судових проваджень. Їхній функціонал активно використовується судами й учасниками справи. Основною проблемою, що стоїть на заваді подальшому розвитку електронного правосуддя, є недостатнє фінансування організаційного забезпечення судів.

- Прогресивною новелою сучасного вітчизняного законодавства є електронний висновок експерта. Право на подання висновку у цій формі експерти набули із 24 червня 2022 р. Проте нормативне регулювання такої форми висновку не є досконалим. Натепер воно передбачене лише в Інструкції й обмежується одним абзацом (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз..., 1998). Додаткових змін потребують норми ЦПК України та Закону України "Про судову експертизу", що законодавець має намір реалізувати в майбутньому. З технічної позиції електронний висновок експерта має бути зазвичай викладений у форматі "pdf", підписаний електронним підписом з використанням вебсайту Центрального засвідчувального органу Міністерства цифрової трансформації України або електронного сервісу "Дія". На нього експерт має накласти також власну електронну печатку. Такий висновок експерта вважатимуть оригіналом електронного документа. Його може бути подано експертом з використанням підсистем (модулів) ЄСІТС "Електронний суд" та "Електронний кабінет".

Список використаних джерел

Бичкова, С. С. (2003). *Експертиза в цивільному процесі України* [Неопубл. автореф. канд. юрид. наук]. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Булеца, С. Б. (2022). Віртуальне майно у метавесвіті як об'єкт цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія: Право, 72(1), 126–133.

Васильєва-Шаламова, Ж. В. (2009). *Судова експертиза в цивільному процесі* [Неопубл. автореф. канд. юрид. наук]. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Відбувся он-лайн круглий стіл експертів Секції з напрямку економічних досліджень ВГО "Союз експертів України" з питання обговорення Проекту "Методики визначення шкоди та обсягу збитків". Всеукраїнська громадська організація "Союз експертів України" (2023). https://seu.in.ua/last_news/vidbusyva-lajn-kruglyj-stil-ekspertiv-sektsiyi-z-naprjamyu-ekonomichnyh-

[doslidzen-vgo-soyuz-ekspertiv-ukrayiny-z-pytannya-obgovorenyya-proektu-metodyky-vyznachennya-shkody-ta-obsyagu-zbytktiv](https://www.golos.com.ua/edition_archive/2021-09).

Голос України. (б. д.): архів. http://www.golos.com.ua/edition_archive/2021-09

Господарський процесуальний кодекс України. (1991). Закон України від 06.11.1991. № 1798-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

Грабовська, О. О., & Вілінський, М. С. (2021). Експерт у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*, 1/2021, 5–10.

Доповідь щодо рентабельності розробки й зміни конструкції судових і юридичних інформаційних систем. (2001). (Додаток до Рекомендації Рес (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови судових систем та правової інформації в економічній сфері), Комітет Міністрів Ради Європи. https://hcg.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf.

Ізарова, І. О. (2015). *Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу*. Видавничий дім "Дакор".

Індекс споживчих цін на товари та послуги (до попереднього місяця) (б. д.). Державна служба статистики України: архів. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. (1998). Наказ від 08.10.1998. № 53/5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

Кодекс адміністративного судочинства України. (2005). Закон України від 06.11.1991. № 2747-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки. (2022). Наказ від 14.06.2022. № 2178. https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/178_june_22.pdf.

Кравченко, А. В., & Зеленкова, І. І. (2011). Проблемні питання участі експерта в цивільному судочинстві. *Адвокат. Наука і практика*, 12 (135), 43–45.

Мамченко, Н. (2023, 01 березня). Суд провів перше засідання у метавесвіті, використовуючи інструменти віртуальної реальності, [Відео]. *Судово-юридична газета*. <https://sud.ua/uk/news/publication/263423-sud-provel-pervoe-zasedanie-v-metavselenny-ispolzuya-instrumenty-virtualnoy-realnosti-video>.

Моїсєєв, М. (2022). Основні засади електронного судочинства у праві Європейського Союзу та незалежної України: порівняльний аспект. *Публічне право*, 4(48), 167–174.

Моніторинговий звіт за 2021 рік. (2022). (О. М. Опійник, Ред.). Директорат правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України. <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/01/19/20220119162316-86.pdf>.

Нестор, Н. В. (2020). Наслідки ухилення від участі в експертизі в цивільному судочинстві: практичний аспект. *Криміналістика і судова експертиза*, 65, 64–72.

Підписання документів. (б. д.). Державні послуги онлайн | Дія. <https://diia.gov.ua/services/pidpisannya-dokumentiv>.

Підписати документ. (б. д.). Центральный засвідчувальний орган. <https://czo.gov.ua/sign>.

Постанова від 25.01.2023 у справі № 235/8501/21. (2023). Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108653836>.

Постанова від 26.04.2023 у справі № 127/32270/21. (2023) Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110515218>.

Постанова від 08.06.2023 у справі № 237/2273/14-ц. (2023). Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614008>.

Постанова від 26.10.2022 у справі № 761/877/20. (2022). Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107050448>.

Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. (2017). Закон України від 03.10.2017. № 2147-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>.

Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності. (2022). Наказ від 21.06.2022. № 2578/5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0687-22#Text>.

Про Державний бюджет України на 2019 рік. (2018). Закон України від 23.11.2018. № 2629-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>.

Про Державний бюджет України на 2020 рік. (2019). Закон України від 14.11.2019. № 294-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#top>.

Про Державний бюджет України на 2021 рік. (2020). Закон України від 15.12.2020. № 1082-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.

Про Державний бюджет України на 2022 рік. (2021). Закон України від 02.12.2021. № 1928-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#top>.

Про Державний бюджет України на 2023 рік. (2022). Закон України від 03.11.2022. № 2710-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#top>.

Про електронні довірчі послуги. (2017). Закон України від 05.10.2017. № 2155-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.

Про електронні документи та електронний документообіг. (2003). Закон України від 22.05.2003. № 851-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. (2021). Рішення від 17.08.2021. № 1845/0/15-21. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.

Про початок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС. (2021). Лист від 04.10.2021. № 15-17853/21. https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/Dsa_ordani_vladi.pdf.

Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. (2021). Указ від 11.06.2021. № 231/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказового провадження у цивільному судочинстві. (2023). Проект Закону України від 10.03.2023. № 9090. <https://ltd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687601>.

Столітній, А. В. (2018). Електронне кримінальне провадження на судовому розслідуванні [Неопубл. автореф. канд. юрид. наук]. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

Столітній, А. В. (2019). Електронний висновок експерта в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*, 64, 102–111.

Столітній, А. В., & Каланча, І. Г. (2019). Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. Проблеми законності. *Кримінальний процес і криміналістика*, 146, 179–191.

Тертишник, В. М., & Варавва, В. В. (2022). Доктринальні проблеми судової експертизи в інтегративній доктрині доказового права. *Криміналістика і судова експертиза*, 67, 27–37.

Ухвала від 03.08.2023 у справі № 638/2126/23. (2023). Харківський апеляційний суд, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599155>.

Ухвала від 03.08.2023 у справі № 638/3948/23. (2023). Харківський апеляційний суд, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599181>.

Ухвала від 03.08.2023 у справі № 639/278/17. (2023). Харківський апеляційний суд, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599153>.

Ухвала від 08.08.2023 у справі № 484/4133/23. (2023). Первомайський міський районний суд Миколаївської області, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112674416>.

Ухвала від 23.06.2023 у справі № 521/16281/23. (2023). Малиновський районний суд міста Одеси, (Україна). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111759887>.

Хахановський, В. Г. (2018). Передумови автоматизації та комп'ютеризації судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*, 63, 92–103.

Цивільний процесуальний кодекс України. (2004). Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Цифровізація процесів у сфері судової експертизи – Проект ЄС "Право-Justice" провів онлайн-дискусію. (2023, 16 березня). <https://www.pravojustice.eu/post/cifrovizaciya-procesiv-u-sferi-sudovoyi-ekspertizi-proyekt-yes-pravo-justice-proviv-onlajn-diskusiyu>

Ціжма, Ю. І., Лисак, О. А., & Ціжма, О. А. (2023). Діджиталізація як сучасна рушійна сила удосконалення судово-експертної діяльності. *Криміналістика і судова експертиза*, 68, 40–47.

Штефан, А. С. (2018). Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 2/2018, 16–28.

Щодо організаційних заходів, направлених на оптимізацію окремих статей витрат судів при здійсненні судочинства, а також на підвищення рівня використання інструментів електронного судочинства. (2022). Рішення від 05.08.2022. № 26. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026414-22#Text>.

2019–2023 Action Plan European e-Justice. (2019). Doc. dated 13.03.2019 № 52019XG0313(02). Council of the European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313(02))

European e-Justice Portal – Find an expert. (б. д.). https://e-justice.europa.eu/37146/EN/find_an_expert.

European e-Justice Portal – Forensic experts. (б. д.). https://e-justice.europa.eu/550/EN/forensic_experts.

European e-Justice Portal. (б. д.). <https://e-justice.europa.eu/home?action=home>.

Gary Wolf. (1996, 01 лютого). Steve Jobs: The Next Insanely Great Thing. *Wired*, 4.02. <https://www.wired.com/1996/02/jobs-2>.

Michael Lawrence. (2006, 1 червня). Steve Jobs, "Computers are like a bicycle for our minds" – Michael Lawrence Films [Video]. Youtube. https://www.google.com/url?sa=t&rc=1&q=&esrc=s&source=video&cd=&ved=2ahUKEwi6mY2WlUaAAAXWWhv0HNYInAw8QtWJ6BAglEAI&url=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3Dob_GX50Za6c&usq=AOVvaw12sLHPVdCTpKBNbWGVWc5&opi=89978449.

Multi-annual European e-Justice action plan 2009–2013. (2009). *Official Journal of the European Union*, doc. dated 21.03.2009 № 52009XG0331(01). Council of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52009XG0331%2801%29>.

Multi-annual European e-Justice action plan 2014–2018. (2014). Doc. dated 06.12.2013 № 52014XG0614(01). Council of the European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014XG0614\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014XG0614(01)).

Towards a European e-Justice Strategy. (2008). Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee, doc. dated 30.5.2008 № 52008DC0329. Commission of the European Communities. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52008DC0329>.

Xavier Lucas v. France, Європейський суд з прав людини, 9 червня 2022 (заява № 15567/20). <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13680>

References

2019–2023 Action Plan European e-Justice. (2019). Doc. dated 13.03.2019. No. 52019XG0313(02). Council of the European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313(02)).

An online round table of experts of the Economic Research Section of the Union of Experts of Ukraine was held on the topic of discussion of the Project "Methods for determining damage and the amount of damages". All-Ukrainian public organization "Union of Experts of Ukraine". (2023) [in Ukrainian]. https://seu.in.ua/last_news/vidbuvsya-lajn-kruglyj-stil-ekspertiv-sektsiyi-z-napryamu-ekonomichnyh-doslidzhen-vgo-soyuz-ekspertiv-ukrayiny-z-pytannya-obgovorennya-proektu-metodyky-vyznachennya-shkody-ta-obsyagu-zbytkiv/

Buletsa, S. (2022). Virtual property in the metaverse as an object of civil rights. *Uzhhorod National University Herald*. Series: Law. 72(1), 126–133 [in Ukrainian].

Bychkova, S. (2003). *Expertise in civil procedure* [Unpublished Abstract of thesis of candidate of legal sciences]. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine [in Ukrainian].

Civil Procedure Code of Ukraine. (2004). Law of Ukraine dated 18.03.2004. No. 1618-IV, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Code of Administrative Proceedings of Ukraine. (2005). Law of Ukraine dated 06.11.1991. No. 2747-IV, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Code of commercial procedure of Ukraine. (1991). Law of Ukraine dated 06.11.1991. No. 1798-XII, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Concept of the Program of informatization of local and appellate courts and the project of the construction of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) for the years 2022–2024. (2022). Order dated 14.06.2022. No. 2178 (Ukraine) [in Ukrainian]. https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/178_june_22.pdf

Consumer price indices for goods and services (to previous month). (without date). The State Statistics Service of Ukraine: archive [in Ukrainian]. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/is_c/arh_isc/arh_iscm10_u.html

Determination dated 03.08.2023 in the case No. 638/3948/23, Kharkiv Court of Appeal, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599181>.

Determination dated 03.08.2023 in the case No. 638/2126/23, Kharkiv Court of Appeal, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599155>

Determination dated 03.08.2023 in the case No. 639/278/17, Kharkiv Court of Appeal, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112599153>

Determination dated 08.08.2023 in the case No. 484/4133/23, Pervomaisky District Court of Mykolaiv Region, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112674416>

Determination dated 23.06.2023 in the case No. 521/16281/23, Malynovskiy District Court of Odessa City, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111759887>

Digitization of Forensic Examination – EU Project Pravo-Justice held the online discussion. (March 16, 2023) [in Ukrainian]. <https://www.pravojustice.eu/post/cifrovizaciya-procesiv-u-sferi-sudovoyi-ekspertizi-proyekt-yes-pravo-justice-proviv-onlajn-diskusiyu>

Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts on Digitalization of Judicial Proceedings and Improvement of Order Proceedings in Civil Proceedings. (2023). Draft Law of Ukraine dated 10.03.2023. No. 9090 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://ltd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1687601>

European e-Justice Portal – Find an expert. (without date). https://e-justice.europa.eu/37146/EN/find_an_expert.

European e-Justice Portal – Forensic experts. (without date). https://e-justice.europa.eu/550/EN/forensic_experts.

European e-Justice Portal. (without date). <https://e-justice.europa.eu/home?action=home>.

Holos Ukrayiny. (without date): archive [in Ukrainian]. http://www.golos.com.ua/edition_archive/2021-09

Gary Wolf. (01 February, 1996). Steve Jobs: The Next Insanely Great Thing. *Wired*. No. 4.02. <https://www.wired.com/1996/02/jobs-2>.

Hrabovska, O., & Vilinskyi, M. (2021). Expert in civil proceeding. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1/2021, 5–10 [in Ukrainian].

Instruction on appointment and conduct of expertise and expert studies. (1998). Order dated 08.10.1998. No. 53/5 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

Izarova, I. (2015). *Theoretical foundations of the civil process of the European Union*. Vydavnychyy dim Dakor [in Ukrainian].

Judgement dated 26.10.2022 in the case No. 761/877/20. (2022). Civil Cassation Court of the Supreme Court, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107050448>

Judgement dated 25.01.2023 in the case No. 235/8501/21. (2023). Civil Cassation Court of the Supreme Court, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108653836>

- Judgement dated 26.04.2023 in the case No. 127/32270/21.* (2023). Civil Cassation Court of the Supreme Court, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110515218>
- Judgement dated 08.06.2023 in the case No. 237/2273/14-ц.* (2023). Civil Cassation Court of the Supreme Court, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614008>
- Khakanovskyi, V. (2018). Prerequisites for the automation and computerization of forensic expertise. *Criminalistics and Forensics*, 63, 92–103 [in Ukrainian].
- Kravchenko, A., & Zelenkova, I. (2011). The problem questions of expert's participation in civil procedure. *Advocat. Science and Practice*, 12(135), 43–45 [in Ukrainian].
- Mamchenko, N. (March 01, 2023). *Court held the first session in the metaverse, using virtual reality tools, VIDEO*. Judicial and legal newspaper: electronic. version of the newspaper [in Ukrainian]. <https://sud.ua/uk/news/publication/263423-sud-provel-pervoe-zasedanie-v-metavselennyi-ispolzuya-instrumenty-virtualnoy-realnosti-video>
- Michael Lawrence. (01 June, 2006). Steve Jobs, "Computers are like a bicycle for our minds" – Michael Lawrence Films [Video]. Youtube. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=video&cd=&ved=2ahUKEwi6mY2WluaAAxVWWhv0HHYInAw8QtWJ6BAglEAI&url=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3Dob_GX50Za6c&usq=AOvVaw12sLHPVvdCtpKBNbWGVVc5&opi=89978449
- Moiseiev, M. (2022). Basic principles of electronic justice in the law of the European Union and independent Ukraine: a comparative aspect. *Public Law*, 4 (48), 167–174 [in Ukrainian].
- Monitoring report for 2021.* (2022). (O. Oliynyk, Editor-in-Chief). Directorate of Justice and Criminal Justice of the Ministry of Justice of Ukraine [in Ukrainian]. <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/01/19/20220119162316-86.pdf>
- Multi-annual European e-Justice action plan 2009-2013.* (2009). *Official Journal of the European Union*, doc. dated 21.03.2009 No. 52009XG0331(01). Council of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52009XG0331%2801%29>
- Multi-annual European e-Justice action plan 2014-2018.* (2014). Doc. dated 06.12.2013. No. 52014XG0614(01). Council of the European Union. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014XG0614\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014XG0614(01))
- Nestor, N. (2020). The consequences of evasion from participation in examination in civil proceedings: a practical aspect. *Criminalistics and Forensics*, 65, 64–72 [in Ukrainian].
- On amendments to certain regulatory legal acts on forensic expert activity.* (2022). Order dated 21.06.2022. No. 2578/5, (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0687-22#Text> [in Ukrainian].
- On amendments to the Code of commercial procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts.* (2017). Law of Ukraine dated 03.10.2017. No. 2147-VIII, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>
- On electronic documents and electronic documents circulation.* (2003). Law of Ukraine dated 22.05.2003. No. 851-IV, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>
- On electronic trust services.* (2017). Law of Ukraine dated 05.10.2017. No. 2155-VIII, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>
- On organizational measures aimed at optimizing certain items of costs of courts in the implementation of judicial proceedings, as well as increasing the level of use of electronic judicial tools.* (2022). Descision dated 05.08.2022. No. 26, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026414-22#Text>
- On the start of operation of certain subsystems (modules) of the UJITS.* (2021). Letter dated 04.10.2021. No. 15-17853/21, (Ukraine). [in Ukrainian]. https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/DSA_ordani_vladi.pdf
- On the State Budget of Ukraine for the year 2019.* (2018). Law of Ukraine dated 23.11.2018. No. 2629-VIII, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text>
- On the State Budget of Ukraine for the year 2020.* (2019). Law of Ukraine dated 14.11.2019. No. 294-IX, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#top>
- On the State Budget of Ukraine for the year 2021.* (2020). Law of Ukraine dated 15.12.2020. No. 1082-IX, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
- On the State Budget of Ukraine for the year 2022.* (2021). Law of Ukraine dated 02.12.2021. No. 1928-IX, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#top>
- On the State Budget of Ukraine for the year 2023.* (2022) Law of Ukraine dated 03.11.2022. No. 2710-IX, (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#top>
- On the strategy for the development of the justice system and constitutional judiciary for the years 2021–2023.* (2021). Order dated 11.06.2021. No. 231/2021 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
- Regulations on the Unified Judicial Information and Telecommunication System and the provisions determining the procedure for the functioning of its certain subsystems (modules).* (2021). Decision dated 17.08.2021. No. 1845/0/15-21 (Ukraine) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
- Report on the design and redesign of court system and legal information systems in a cost-effective manner.* (2001). (Appendix to Recommendation Rec (2001) 2 of the Committee of Ministers to member states concerning the design and re-design of court systems and legal information systems in a cost-effective manner), The Committee of Ministers of the Council of Europe [in Ukrainian]. https://hcg.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf
- Signing of documents.* (without date). Government services online "Diia" [in Ukrainian]. <https://diia.gov.ua/services/pidpisannya-dokumentiv>
- Sign the document.* (without date). The Central Certification Authority. <https://czo.gov.ua/sign>
- Shtefan, A. (2018). Statement of expert in civil proceedings. *Theory and Practice of Intellectual Property*, 2/2018, 16–28 [in Ukrainian].
- Stolitsniy, A. (2018). *Electronic criminal proceedings at pre-trial investigation* [Unpublished Dissertation of candidate of legal sciences]. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
- Stolitsniy, A. (2019). Electronic conclusion of expert in criminal proceedings. *Criminalistics and Forensics*, 64, 102–111 [in Ukrainian].
- Stolitsniy, A., & Kalancha I. (2019). Formation of the institute of electronic evidence in the criminal process of Ukraine. *Problems of legality. Criminal process and criminology*, 146, 179–191 [in Ukrainian].
- Tertyshnyk, V., & Varava, V. (2022). Doctrinal problems forensic examination in the integrative doctrine of evidence-based law. *Criminalistics and Forensics*, 67, 27–37 [in Ukrainian].
- Towards a European e-Justice Strategy.* (2008). Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee, doc. dated 30.5.2008. № 52008DC0329. Commission of the European Communities. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52008DC0329>
- Tsizhma, Y., Lyshak, O., & Tsizhma, O. (2023). Digitalisation as a modern driving force for the improvement of forensic expert activities. *Criminalistics and Forensics*, 68, 40–47 [in Ukrainian].
- Vasylyeva-Shalamova, Z. V. (2009). *Court Expertise in Civil Proceedings* [Unpublished Abstract of thesis of candidate of legal sciences]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Xavier Lucas v. France*, European Court of Human Rights, 09 June, 2022 (application No. 15567/20). <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=002-13680>

Отримано редакцією журналу / Received: 08.09.23
 Прорецензовано / Revised: 20.10.23
 Схвалено до друку / Accepted: 28.10.23

Maksym VILINSKYI, PhD Student
 ORCID ID: 0000-0002-7733-8144
 e-mail: gghost10654@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ELECTRONIC EXPERT'S OPINION: THEORETICAL BASICS AND PRACTICAL ASPECT

Background. The article covers researching of the normative foundations and practical aspect of using the electronic form of an expert's opinion in civil proceedings. The prerequisite for writing the article was the adoption by the legislator of Ukraine of a number of important legal acts that regulate the use of digital technologies during expert examination in civil proceedings. The aim of the article is to investigate the regulation development of the use of digital technologies in the administration of justice by the European Union and Ukraine. The author aims to analyze their gradual steps from the general concept of electronic justice to the emergence of a new element of its implementation – the electronic form of the expert's opinion.

Methods. While preparing the paper, the author used the following general and special scientific research methods: historical, statistical data analysis, document analysis, legal-comparative, deduction, generalization, comparison.

Results. The author begins a scientific work with the studying the experience of the electronic justice implementation by the European Union. The researcher analyses the main documents of the institutions of the Union, in which they set out plans for the development of certain directions in this area. Further, the author refers to the Ukrainian experience of digitalisation of the judiciary. Special attention is attributed to the period of time

after the entry into force of the new editions of procedural codes – December 15, 2017. The researcher highlights the fact that the main achievement in this period is the beginning of functioning of the subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS). However, in the opinion of the author, the main problem in this direction remains insufficient funding of the organisational support of the courts of Ukraine. The author examines the novel of Ukrainian legislation – an electronic expert's opinion. The researcher also describes the technical point of view of creating an electronic expert's opinion and signing it with an electronic signature.

C o n c l u s i o n s . Based on the results of the research, the author made the following conclusions: 1) from the beginning of the 20th century to the present times, the European Union has adopted a number of important documents, the main purpose of which is the introduction and regulation of electronic justice. In them can be traced the gradual movement from general concepts to plans in specific directions. In this process, the European Union does not ignore the institute of expertise. 2) Ukraine, as a part of the European community, did not remain aloof from the idea of digitization of justice. The main achievements in this regard were reached after the entry into force of the new editions of the procedural codes in 2017. They establish the use of the UJITS subsystems (modules) in judicial proceedings. Today, such subsystems (modules) provide paperless exchange of documents in civil and other types of court proceedings. 3) the electronic form of the expert's opinion is a progressive novel of today's legislation. Experts acquired the right to submit an opinion in this form from June 24, 2022. However, the normative regulation of this form of opinion is not perfect.

K e y w o r d s : expertise, expert, electronic expert's opinion, electronic justice, digital justice.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.